



## รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง

กรณีศึกษา : ตำบลทุ่งตูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

---

โดย ทิพวัลย์ สีจันทร์

กุมภาพันธ์ 2546

# รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง

กรณีศึกษา : ตำบลทุ่งตึก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

---

ทิพย์วัลย์ สีสัน

คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

## คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน\* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาล ใช้สถิติที่ชุดโครงการฯ สำรวจเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้ 887 ครัวเรือนที่ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน สำรวจเองแบบมานุษยวิทยาในภาคเหนือ ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลางให้นักวิจัยผู้ช่วยฝังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือสัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้าโครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเจนไน และพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิการากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

- 
- \* ภาพรวม : ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ ภาคเหนือ : ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่  
รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผศ. ดร.รัตนพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ  
คุณชัยวัฒน์ หนองรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ  
คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่  
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : รศ. สุวิทย์ วีระศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมบุญ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช  
รศ. ดร.สมบัติ พันธวิศิษฐ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น  
อาจารย์วิลาศ โพธิสาร โรงเรียนเตล็ดศรีวิทยา อ.ศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์  
อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันวา ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร  
ภาคกลาง : รศ. ดร.พอพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพวัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์  
อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักพระราชพิธี  
ดร. ภูมิรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ภาคใต้ : รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ  
คุณชลิตา บัณขุวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการอิสระ  
เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ : รศ. เสรี ลีลาสัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย  
หัวหน้าชุดโครงการ : ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใ้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใ้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ 13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเรทราบกัันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ใ้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวใ้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ใ้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตข้าครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ใ้เงินมาซื้อสินค้าใ้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตใ้ใหญ่โต ใ้มีกำไรสูงสุด ใ้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใช่ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใ้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใ้แรงงานครอบครัวนั้นบนที่ดินเพื่อใ้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวใ้รอด เติบโตปลูกข้าว แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใ้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใ้ที่ดินน้อยแต่ใ้แรงงานเข้มข้น เช่นผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่นวัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่นซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ใ้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับใ้ครอบครัว เพื่อเงินจืดครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใ้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใ้แรงงาน ใ้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใ้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดในภาคใ้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายใ้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ใ้ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใ้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ไ้ล่เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดินน้อยมาก ครัวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก ครัวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่พยายามอยู่ใ้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้ง

รับจ้างพร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้ๆ กัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลายปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลาง ประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของครัวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตร เป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทน พอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของ ครัวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และครัวเรือนชนบทใช้แรงงานจ้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะ ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทาง การเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขาย เมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลก เปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่การแข่งขันและเอาัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิ ปัตย์ สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบกล่อ แชร่แรงงาน ในภาคเหนือมีสาลผี แก้วผี สภาผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน เหมือนฝ่าย ระบบหมวด ระบบครูบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเสี้ยว เป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชน ชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และในโครงการวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและ ชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่า เศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากิน หมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกต้องคือ แม้ใน ภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช้ แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์

การเมืองปฏิเสฐานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้างลงไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษากการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลกครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของการเพาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชน

หมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วน  
ของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของ  
เศรษฐกิจ

ครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและ  
ชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้จ่ายแรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด  
ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และ  
แม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชน  
เอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกัน  
เป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในที่ที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึง  
ภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและ  
ชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชน  
นี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดิน  
ของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้าน  
รวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบาย  
การหนีตัวของกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทย  
ได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทาง  
ของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัย  
เรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้  
ฝั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ชานิกัประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นการดำรง  
อยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน  
ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำ  
มาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network)  
ชุมชน คือพบว่ามีเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้  
ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับข้าวของชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน  
ภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกเปลี่ยนกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาด  
ชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือ  
เพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์สงบ  
สงเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาดนัด  
และคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่า  
หมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วย

หมู่บ้านนักร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบงำข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติโดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไท ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวาง และไม่มี ความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเอง คือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมดนี้ คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานรากที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกคัดตอนไปเสียก่อน โดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เรา



จึงพัฒนามาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาดูปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ขอเสนอเพื่อพิจารณาดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติมีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิहार) หรือ “ชุมชนาธิปไตย หรือชุมชนาภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายในสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความปลอดภัยของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกันเป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้ความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศ กลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมีส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่า ประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการเช่นนวดและต้อนรับแขกท้องถิ่น ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้านผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอดควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม หนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนัก

เศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือ ประสิทธิภาพประวัติศาสตร์ในพื้นที่ ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่นเช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครูบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติเช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึก ร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอัน ประกอบเป็นระบบแล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตไร้สำนึกเป็นจิตรู้สำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของ ประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติ ในลักษณะใหม่ ยังจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและพึ่งตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าพึง อยู่ในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือควรใช้วัฒนธรรมชุมชนหรือยวดยัตถะระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการใน สังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็น วัฒนธรรมชนชาติไทย

## คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ

### เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนผู้ร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ศิริมาศฉนิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนนิหาร อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. François Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธุ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซเนไน คุณศักดิ์นา นัตรกุล ณ อยุธยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิร์ต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิการากัวและคอสตาริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์ ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันท์ จันทร์อำไพ และคุณมยุรี คำเปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครงการฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลีทิพย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณวัชรินทร์ วิญญุตตานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารใบเสร็จต่างๆ ของชุดโครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

## คำนำ

งานวิจัย “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอ กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม” ของอาจารย์ ดร. ทิพวัลย์ สีจันทร์ เป็นงานที่แปล ปรับปรุงและสังเคราะห์จากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก Transformations du System Agaire de Thung Look Nok (Plaine Centrale) et Perspectives de l'Agriculture Thailandaise ของอาจารย์ที่ Institute National Agronomique, Paris-Grignon (1998) ประเทศฝรั่งเศส

ทุ่งลูกนกประกอบด้วย 25 หมู่บ้าน ประชากร 13,000 คนใน 2,200 ครัวเรือน ครอบคลุมพื้นที่ 50 ตารางกิโลเมตร

ในทัศนะของข้าพเจ้างานวิจัยนี้ให้องค์ความรู้ที่สำคัญแก่วงวิชาการไทยอย่างน้อย 2 ประการด้วยกัน คือ :

1) นำแนวทางการศึกษาแบบระบบสังคมเกษตร (Agarian System) มาให้วงวิชาการไทยได้รู้จัก ทั้งวงวิชาการการเกษตรและวงวิชาการสังคมศาสตร์ เดิมนั้นงานศึกษาค้นคว้าทางการเกษตรในประเทศไทยมีลักษณะเป็นงานทางเทคนิคอยู่มาก เช่น เรื่องดิน พืช สัตว์ เครื่องจักรกล ฯลฯ ส่วนงานทางด้านสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์เกษตรก็มุ่งไปในเรื่องสมการการผลิต ปัจจัยและผลผลิต เรื่องตลาดผลผลิตเกษตร เรื่องคน สังคม หมู่บ้าน วัฒนธรรมได้รับความสนใจน้อย อีกทั้งไม่มีการโยงเรื่องทางเทคนิคและทางสังคมให้เข้าเป็นระบบเดียวกัน ขณะเดียวกันก็แทบจะไม่มีการศึกษาแบบเป็นประวัติศาสตร์ แนวการศึกษาของสำนักฝรั่งเศสที่อาจารย์ทิพวัลย์ใช้เป็นวิธีการศึกษาแบบใหม่ มีคุณูปการยิ่ง สำนักระบบสังคมเกษตรนี้ก่อตั้งโดยศาสตราจารย์ René Dumont (1904-2001) วิธีการของสำนักคือ ศึกษาาระบบสังคมเกษตรทั้งระบบของเขตพื้นที่หนึ่งๆ ซึ่งในคำอธิบายของอาจารย์ทิพวัลย์เองคือ :

“แนวคิดว่าด้วยการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนผ่านและการแตกแยกสาขาของระบบเกษตรกรรม อันประกอบไปด้วย ระบบนิเวศเกษตร (Agro-ecosystem) ระบบการผลิตทางการเกษตร (Agricultural Production System) ซึ่งได้แก่ ระบบการปลูกพืช/ระบบการเลี้ยงสัตว์ (Cropping/Animal System) และระบบเศรษฐกิจ-สังคม-การเมือง (Socio-Economic and Political System) ทั้งนี้โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และการเปรียบเทียบ (History and Comparative Approach) โดยการวิเคราะห์หลักไของระบบผลิตทางการเกษตรและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของระบบ เพื่อค้นหาจุดอ่อนและจุดแข็ง (Constraint and Advantage) ของแต่ละระบบการผลิต ศึกษาและจำแนกเกษตรกร (Farmer Typology) ตามคุณลักษณะของระบบการผลิตทางการเกษตร ตลอดจนประเมินโอกาสทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่”

การศึกษาระบบสังคมเกษตรแบบประวัติศาสตร์เปรียบเทียบนี้ใช้วิธีศึกษาทั้งจากสถิติ เอกสารข้อมูล งานสนามทางด้านกายภาพและชีวภาพ แหล่งน้ำ ชลประทาน การคมนาคม สาธารณูปโภคพื้นฐาน ระบบการผลิตการเกษตร ระบบสังคมและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่น ใช้ทั้งแบบสอบถามและสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ท่านอาจารย์ ทิพวัลย์ใช้เวลา 2 ปีในการเก็บข้อมูล และได้ใช้แบบสอบถามข้อมูลสำรวจโครงสร้างครัวเรือนทุกหมู่บ้านของพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนก ได้ข้อมูลมาจาก 1,700 ครัวเรือน จากครัวเรือนทั้งหมดในพื้นที่ทุ่งลูกนก 2,200 ครัวเรือน

2) ให้ภาพที่ชัดเจนของการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตร ณ พื้นที่ท้องถิ่นหนึ่งของภาคกลาง ซึ่งก็เป็นภาพสะท้อนของประวัติศาสตร์ระบบสังคมเศรษฐกิจชนบทของภาคกลางระดับหนึ่งด้วย โดยเฉพาะภาพท้องถิ่นที่มีระบบทุนเข้ามาประดิษฐ์ฐานอยู่ในท้องถิ่นกิจกรรมเกษตรกรรมเลยทีเดียว อาจารย์ทิพวัลย์ได้ให้ภาพว่าทุ่งลูกนกก่อน พ.ศ. 2503 อยู่ภายใต้ระบบการปลูกข้าวของฟาร์มแบบครอบครัว หลังจาก พ.ศ. 2503 ฟาร์มแบบครอบครัวส่วนหนึ่งยังคงปลูกข้าว และปลูกอ้อยและข้าวโพดฝักอ่อนเพิ่มขึ้นเพื่อขาย บางฟาร์มปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นหลัก บางฟาร์มเลี้ยงวัวเนื้อหรือวัวนมไปด้วย ในปัจจุบันฟาร์มแบบครอบครัวยังมีจำนวนโดยสัดส่วนคิดเป็น 93% ของจำนวนฟาร์มทั้งหมดในทุ่งลูกนก ครอบคลุมพื้นที่ 53% ของพื้นที่ทุ่งลูกนกทั้งหมด แต่หลังจาก พ.ศ. 2503 นี้มีฟาร์มแบบทุนนิยมเกิดขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ตอนเหนือของทุ่งซึ่งเป็นที่ดอน เงินลงทุนมาจากหัวหน้าโควต้าอ้อยเชื้อสายจีนในพื้นที่และจากทุนภายนอก ฟาร์มแบบทุนนิยมนี้ปลูกอ้อยอย่างเดียว มีจำนวนฟาร์มคิดเป็น 6% ของจำนวนฟาร์มทั้งหมดในทุ่งลูกนก แต่ครอบครองพื้นที่ 43% หลังจาก พ.ศ. 2503 ฟาร์มครอบครัวจำนวนหนึ่งล้มสลาย กลายเป็นชาวนาไร้ที่ดิน ทำงานรับจ้างในฟาร์มแบบทุนนิยม อาจารย์ทิพวัลย์ได้คำนวณรายรับรายจ่ายของฟาร์มแบบต่างๆ โดยละเอียดแล้วระบุว่าฟาร์มแบบ ครอบครัวสามารถปรับตัวเปลี่ยนโครงสร้างการผลิต ทำให้โดยทั่วไปสามารถดำรงอยู่ได้ และยังพึ่งพาตนเองได้ โดยการใช้แรงงานและที่ดินเข้มข้นขึ้นในการผลิตพืชที่ขายได้ คืออ้อย และโดยเฉพาะข้าวโพดฝักอ่อน และเลี้ยงวัว ฟาร์มส่วนใหญ่ในทุ่งลูกนกยังคงเป็นฟาร์มแบบครอบครัว

พื้นที่ทุ่งลูกนกคงจะเป็นท้องถิ่นภาคกลางที่มีความเป็นพิเศษอยู่ เนื่องจากเป็นที่ดอนแต่มีน้ำค่อนข้างบริบูรณ์ เหมาะสำหรับปลูกอ้อยเพื่อป้อนโรงงานน้ำตาล ประกอบกับการทำไร่อ้อยในระยะหลังสามารถใช้เครื่องจักรกลได้มาก ทำให้ระบบทุนนิยมสามารถรุกคืบ สร้างไร่ขนาดใหญ่ (Plantation) จ้างคนงานไร้ได้ในการผลิตอ้อย ทุ่งลูกนกจึงเป็นพื้นที่ที่มีระบบทุนนิยมการเกษตรและระบบครอบครัวและชุมชนอยู่เคียงข้างกัน เป็นพื้นที่ที่มีระบบทั้งสองระบบ แต่เราจะเห็นว่าแม้ ณ ที่ๆ มีทั้งสองระบบ ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหมู่บ้านก็ยังคงดำรงอยู่ได้ปรับตัวได้โดยการผลิตพืชตัวใหม่ๆ และเลี้ยงวัว ใช้ที่ดินและแรงงานครอบครัวเข้มข้นมากขึ้น ระบบการผลิตการเกษตรในเชิงหลากหลาย (Diversification) ปลูกพืชผสมผสานและเลี้ยงสัตว์

หลายชนิดของครัวเรือนเกษตรกรรมนี้เป็นประโยชน์หลายประการ ลดความเสี่ยงจากการผลิตทั้งใน  
ด้านราคาและปริมาณผลผลิต สร้างความยืดหยุ่นในด้านการผลิตและสามารถจัดหลักความต้องการ  
แรงงานในแต่ละช่วงเวลา และก่อให้เกิดรายได้อย่างต่อเนื่อง อาจารย์ทิพย์ได้เสนอให้ทุกฝ่าย  
รวมทั้งรัฐคิดเสริมพลังให้แก่ครัวเรือนเกษตรกรรมรายย่อยที่มีระบบการผลิตในลักษณะครอบครัวนี้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

27 มกราคม 2546

## คำนำผู้วิจัย

จากประสบการณ์ด้านการพัฒนาการเกษตรของผู้วิจัยนับแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ภาพชีวิตของเกษตรกร “กลุ่มรากหญ้า” ในชุมชนชนบท ซึ่งเป็นผู้คนส่วนใหญ่ของประเทศ เป็นกลุ่มคนที่ส่งผ่านความอุดมจากผืนดินสู่สังคมไทย สร้างความมั่งคั่งและความมั่นคงด้านปัจจัย 4 ให้แก่ประเทศ แต่ล้มเหลวในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเอง ต้องทำงานหนัก เผชิญกับความยากลำบาก ต้องต่อสู้และดิ้นรน ภายใต้วัฏจักรของความจน - เจ็บ - โง่ ทำให้ผู้วิจัยตั้งใจที่จะเรียนรู้สาเหตุและกระบวนการของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ตลอดจนค้นหาแนวทางเพื่อปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง “ภาพที่เห็น”

“พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง : กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม” เป็นงานสังเคราะห์และเรียบเรียงจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกสาขาการเกษตรเปรียบเทียบและพัฒนาการเกษตร ภายใต้การดูแลของ Professor Dr.Marcel MAZOYER และ Professor Dr. Marc DUFUMIER แห่งสถาบันการเกษตรแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดยมี “โจทย์วิจัย” หรือ “คำถาม” ในการทำงานคือ การฟื้นฟูและสร้างความมั่นคงของระบบสังคมเกษตรซึ่งเป็นพื้นฐานการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน จะเป็นไปได้หรือไม่ อย่างไร

ชุดความรู้ที่ได้รับจากการทำงานภายใต้วิทยานิพนธ์ดังกล่าวเป็นเพียงคำตอบบางส่วนของโจทย์วิจัย การต่อยอดชุดความรู้เกิดขึ้นเมื่อผู้วิจัยได้มีโอกาสมาเป็น “ส่วนหนึ่ง” ของทีมวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งมีท่านศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นหัวหน้าโครงการ กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถ่ายทอดแนวคิดและมุมมองระหว่างนักวิจัยต่างสถาบัน หลากหลายสาขาวิชา ทั้งสาขาเศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศิลปศาสตร์ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ศึกษาาสตร์ และเกษตรศาสตร์ ที่เกิดขึ้นผ่านเวทีการประชุม การเสวนา และการศึกษาดูงานในพื้นที่ต่างๆ ได้ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจที่ลึกซึ้งและถูกต้องชัดเจนมากขึ้นต่อระบบสังคมเกษตรทั้งในระดับชุมชน ภูมิภาค และประเทศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็น ข้อวิจารณ์ ตลอดจนหนังสือและบทความทางวิชาการต่างๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ท่านอาจารย์เปรียบประดุจ “ครูใหญ่ใจดี” ที่เป็นขวัญและกำลังใจให้แก่ “ครูน้อยและเหล่านักเรียน” ตลอดระยะเวลาของชุดโครงการวิจัย แนวคิดและผลงานที่ผ่านมาของท่านได้สร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้คนจำนวนมากรวมทั้งผู้วิจัย ที่เฝฝืนเห็น “สังคมอุดมคติ” อันเป็นวิถีชีวิตแห่งน้ำใจไมตรีที่งดงามของสังคมไทย อีกทั้งเป็น “ต้นแบบ” ของผู้นำทางวิชาการที่สามารถสร้างและเสริมพลังแห่งการเรียนรู้ของทีมงานได้อย่างมีคุณค่า



ขอขอบคุณเพื่อนๆ พี่ๆ น้องๆ ผู้ร่วมทีมวิจัยทุกท่านที่ได้ให้ความหมายแห่ง “มิตรภาพ” ในวงการวิชาการ ข้อค้นพบและข้อคิดเห็นที่ได้รับจากทุกท่านในโครงการวิจัยโดยผ่านกระบวนการวิพากษ์อย่างสร้างสรรค์ในบรรยากาศของความเป็น “กัลยาณมิตร” สร้างให้เกิดพลังแห่งการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเบิกบาน กระบวนการเติมเต็มซึ่งกันและกันข้ามมิติสาขาวิชาที่หลากหลายในองค์ความรู้และประสบการณ์ กำลังใจที่มอบให้แก่กันและกันตลอดเส้นทางของการทำงาน เป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่ง นอกเหนือจาก “เนื้องาน” ที่เป็นผลงานทางวิชาการ

การเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องที่ผู้วิจัยได้รับจากโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย เกิดขึ้นได้ จากการสนับสนุนด้านเงินทุนและกลไกการทำงานของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเป็นองค์กรสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ และนักวิจัยในสังคมไทย ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณสมาชิกชุมชนทุ่งลูกนกและพี่น้องเกษตรกรทุกท่านที่ทำให้ผู้วิจัยได้ “ตื่นรู้” ในเรื่องราวต่างๆ ของชุมชนหมู่บ้านไทย ตื่นขึ้นจากการหลับใหลในสาขาวิชาที่ตนเองเชี่ยวชาญ ได้เรียนรู้ความหมายของชีวิตที่แท้จริงบนฐานคิดแห่งการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองของผู้คนในชุมชนชนบท แม้เป็นความยากลำบากที่จะทวนกระแสและ “ขบถ” ต่อแนวทางการพัฒนาในรูปแบบที่เป็นอยู่ แต่ชุมชนได้ปรับตัว แสวงหาทางเลือกและจัดการตนเองภายใต้บริบทใหม่ได้อย่างชาญฉลาด สาระแท้แห่งการมีชีวิตที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมชุมชนชนบทไทยเป็นสิ่งอันมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ของนักวิชาการ

ท้ายสุดนี้ ผู้วิจัยมีความหวังเป็นอย่างยิ่งว่าวงการวิชาการและประชาคมนักวิจัย จะได้น้อมนำพระราชดำริของสมเด็จพระราชาธิบดีฯ ความว่า “ความสำเร็จที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ตัวความรู้ แต่อยู่ที่การนำความรู้นั้นไปก่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษยชาติ” มาเป็นคั้งเข็มทิศและธงชัยในการทำงาน อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในสังคมไทยที่นับวันจะซับซ้อนและยากต่อการคลี่คลาย

ทิพวัลย์ สัจจันทร์

กุมภาพันธ์ 2546

**พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง**  
**กรณีศึกษา : ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม**

---

**บทคัดย่อ**

ตำแหน่งที่เหมาะสมของภาคเกษตรในระบบเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศไทยอยู่ตรงไหน? คำถามเชิงวิพากษ์นี้ได้นำไปสู่การศึกษาอย่างละเอียดด้านระบบชุมชนเกษตรกรรมในเขตพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทย มุมมองด้านประวัติศาสตร์เกษตรแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านของระบบชุมชนเกษตรจากการผลิตเพื่อการบริโภคที่พอเพียงไปสู่การผลิตแบบใหม่ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าโดยเน้นการส่งออกของผลผลิตการเกษตร ในพื้นที่ทุ่งลูกนกภายหลังช่วงระยะเวลาของการปลูกอ้อยเป็นพืชหลักแล้ว ความหลากหลายของระบบการผลิตทางการเกษตรเป็นสิ่งที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงโคเนื้อ – โคนม

พื้นที่ทุ่งลูกนกอาจจะเก็บรักษาไว้เป็นพื้นที่ผลิตทางการเกษตร หรืออาจจะเปลี่ยนเป็นพื้นที่ที่ใช้ในการขยายตัวของชุมชนเมืองหรือการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมในระยะเวลาข้างหน้า สถานการณ์ของพื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นตัวอย่างของความท้าทายสำคัญสำหรับประเทศในอนาคต : การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพและมีคุณภาพระหว่างภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม

การศึกษาพื้นที่ทุ่งลูกนก นำเราไปสู่การตระหนักถึงความหลากหลายของระบบผลิตทางการเกษตร และความสามารถในการปรับตัวของภาคเกษตรในพื้นที่ โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางซึ่งเป็นกลุ่มเกษตรกรกลุ่มเดียวที่จะมีการพัฒนาที่ยั่งยืนและมีระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีเหตุมีผลซึ่งจะสามารถสร้างความมั่นคงในด้านความปลอดภัยทางอาหารของประเทศและทำให้ภาคเกษตรเป็นแหล่งรองรับแรงงานที่สำคัญของประเทศต่อไปได้

## **Abstract**

*What is the right place for the agriculture in the economy of Thailand? This critical issue was addressed through the detailed study of the Thung Look Nok area, in the West of the Central Plain. An historical view of the agriculture shows that the past self-sufficient system was turned into a modern system mostly devoted to exportation of agricultural products. After a period of sugar canne domination, a great diversification is observed in the study area, with the appearance of baby corn and cows. This area may be kept for agriculture, or dedicated to urbanisation and industrialisation in the next years. This situation is a good example of the main challenge for the country in the future : to gain an harmonious and efficient development of both agriculture and industry.*

*Our detailed investigation of the Thung Look Nok area led us to realize that a diversified and versatile agriculture-mainly relying on middle-size familial farm units-would constitute the only reasonable and sustainable approach : such an agricultural system should ensure the food independence of the country and enable a large part of the population to live from agricultural activities.*

## 1. บทนำ

นับเป็นระยะเวลาอันยาวนานที่ภาคการเกษตรมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศ การผลิตทางการเกษตรได้ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) และเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อม ผลผลิตการเกษตรส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภคภายในประเทศ สามารถส่งออกเป็นรายได้ให้แก่ประเทศ อย่างไรก็ตาม เมื่อประเทศไทยเริ่มมีการพัฒนาประเทศโดยใช้แนวทางที่เน้นความสำคัญกับการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม ระดับการพึ่งพิงการเกษตรได้ลดลงอย่างรวดเร็ว และบทบาทของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการได้เพิ่มความสำคัญขึ้นตามลำดับ

วิกฤติเศรษฐกิจในช่วง 4 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2540-2544) ทำให้ประเทศไทยตระหนักถึงความสำคัญของการเกษตรเพื่อการพัฒนาที่มีคุณภาพและมีเสถียรภาพของประเทศ เนื่องจากในขณะนี้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชนบทมีจำนวนถึง 38 ล้านคน คิดเป็นสัดส่วนเกือบ 2 ใน 3 ของจำนวนคนไทยทั่วประเทศ และร้อยละ 90 ของประชาชนในชนบทประกอบอาชีพทางการเกษตร มีผลผลิตคิดเป็นร้อยละ 11 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติในประเทศ (GDP) และผลผลิตทางการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 25 ของมูลค่าการส่งออก นอกจากนั้นการเกษตรยังมีความสำคัญทั้งทางด้านวัฒนธรรมและสังคมอีกหลายประการ การฟื้นฟูและสร้างความมั่นคงของระบบการเกษตรจึงนับเป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศให้ยั่งยืน

ที่ราบลุ่มภาคกลางจัดเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรที่สำคัญของประเทศ ผลผลิตข้าวจากพื้นที่ภาคกลางคิดเป็น 1 ส่วนใน 3 ส่วนของผลผลิตข้าวทั่วประเทศ ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวในภาคกลางมีเพียง 19% ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมดทั่วประเทศ พื้นที่ภาคกลางยังเป็นแหล่งผลิตพืชและสัตว์ต่างๆ ที่สำคัญอีกหลายชนิด เช่น อ้อย (ผลผลิตอ้อยจากภาคกลางคิดเป็น 53% ของผลผลิตรวมทั่วประเทศ) ผักและผลไม้ ซึ่งนับวันจะทวีความสำคัญในระบบเศรษฐกิจ เนื่องจากการเพิ่มขึ้นทั้งในด้านปริมาณและมูลค่า สัตว์ปีก สุกร โคเนื้อและโคนม ซึ่งนับเป็นอาชีพการเกษตรที่ได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็วในพื้นที่ภาคกลาง นอกจากพื้นที่ภาคกลางจะมีความสำคัญในด้านการเกษตรแล้ว ยังเป็นภูมิภาคที่มีการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ก่อให้เกิดการเติบโตของชุมชนเมือง (Urbanisation) มีการพัฒนาอุตสาหกรรม (Industrialisation) ด้านพาณิชยกรรม (Commercialisation) และภาคการบริการ (Service Sector) อย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดคำถามที่ว่า การพัฒนาที่สมดุลระหว่างภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและการบริการในเขตพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศหลังวิกฤติที่จะสนับสนุนเกื้อกูลภาคเกษตรและเกษตรกรให้พึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง จะมีแนวนโยบายและแนวทางการปฏิบัติอย่างไร

การเจริญเติบโตและการพัฒนาทางการเกษตรของประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศในโลก มิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากต้นทุนบางอย่างหรือโดยปราศจากมูลเหตุทางประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ของประเทศที่พัฒนาแล้วชี้ให้เห็นว่า ไม่ว่าจะเป็นภายใต้ระบบทุนนิยม (Capitalism) หรือสังคมนิยม (Socialism) ซึ่งมีหลายรูปแบบและพัฒนาการที่ต่างกันออกไปนั้น เรื่องของ การกำหนดนโยบายการเกษตร เป็นเรื่องสำคัญ ปัจจัยและกลยุทธ์ในการพัฒนาตลอดจนนโยบายการเกษตรที่เหมาะสม ย่อมเกิดจากการวิเคราะห์สภาพโครงสร้างการเกษตร เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลง (Transformation) ระบบสังคมเกษตร (Agrarian System) ในลักษณะกรณีศึกษา (Case Study) เพื่อศึกษาถึงผล (Impact) ของนโยบายการเกษตรที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรกรรมดังกล่าว มุ่งวินิจฉัยโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคมของระบบสังคมเกษตรเพื่อวิเคราะห์การพัฒนาหลังการผลิตภายในระบบ โดยเชื่อมโยงและเปรียบเทียบกับสภาพโดยรวมของประเทศ ซึ่งจะช่วยให้เราเข้าใจถึงกลไกและกระบวนการในการพัฒนาและการเปลี่ยนผ่าน (Transition) สังคม จากสังคมเกษตรเพื่อยังชีพ มีวิธีการผลิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ ไปสู่สังคมเกษตรที่เน้นการค้าขาย มีวิธีการผลิตเป็นการเกษตรแผนใหม่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก จากระบบการผลิตที่ใช้แรงงานคนเป็นหลักไปสู่ระบบการผลิตที่ใช้เครื่องจักรกล (Mechanization) เพื่อเพิ่มผลิตภาพแรงงาน (Labour Productivity or Productivity of Work) โดยมีการใช้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และปัจจัยการผลิตที่ให้ผลผลิตสูง ซึ่งระบบการผลิตดังกล่าวได้ก่อให้เกิดคำถามขึ้นหลายประการ คือ

การใช้เครื่องจักรกล (Mechanization) และการพัฒนาการเกษตรให้ทันสมัย (Modernization) จะช่วยพัฒนาความสามารถในการผลิต (Capacity of Production) ได้ในระดับไหน? และกระบวนการสะสมทุนเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาเกิดขึ้นอย่างไร?

ความยากจนของเกษตรกรและการอพยพย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง (Farmer Poverty and Rural Depopulation) เป็นผลสืบเนื่องมาจากการล่มสลายของระบบเกษตรกรรมที่มีผลิตภาพในการผลิตต่ำ (Low Productivity) ในกระบวนการพัฒนาการเกษตรหรือไม่? ถ้าใช่ กระบวนการสร้างความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมระหว่างครัวเรือนเกษตรกร (Differentiation Process) เกิดขึ้นได้อย่างไร? เงื่อนไขของการก่อเกิดและกลไกการเปลี่ยนแปลง (Condition and Mechanism) เป็นอย่างไร?

ทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืน (Sustainable Development) ในสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ในแต่ละชุมชนควรจะเป็นอย่างไร? บทบาทของรัฐและชุมชนในการชี้นำการเปลี่ยนผ่านสังคมควรเป็นอย่างไร? การพัฒนาการเกษตรของชุมชนควรมีรูปแบบและวิธีการอย่างไร

เพื่อตอบคำถามเหล่านี้ การวิจัยได้เลือกชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ซึ่งตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่กลองทางทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มภาคกลางเป็นกรณีศึกษา โดยมีเกณฑ์ (Criteria) ในการตัดสินใจเลือกคือ 1) เป็นระบบสังคมเกษตรที่มีความแตกต่างของครัวเรือนเกษตรกรรมในระดับสูง 2) วิธีการผลิตเป็นการเกษตรแผนใหม่โดยมี “อ้อย” เป็นพืชเกษตรอุตสาหกรรมแต่ยังคงพบความหลากหลายในการผลิตทางการเกษตร และ 3) เป็นพื้นที่ที่มีการปะทะประสานและช่วงชิงระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนชนบท

การศึกษาชุมชนทุ่งลูกนกในครั้งนี้ได้นำแนวคิดด้านระบบอะกรารีหรือระบบสังคมเกษตร (Agrarian System) ซึ่งเป็นแนวคิดว่าด้วยการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนผ่านและการแตกแยกสาขาของระบบเกษตรกรรม อันประกอบไปด้วย ระบบนิเวศเกษตร (Agro-ecosystem) ระบบการผลิตทางการเกษตร (Agricultural Production System) ซึ่งได้แก่ ระบบการปลูกพืช/ระบบการเลี้ยงสัตว์ (Cropping/Animal System) และระบบเศรษฐกิจ-สังคม-การเมือง (Socio-Economic and Political System) ทั้งนี้โดยใช้มรรควิธีทางประวัติศาสตร์และการเปรียบเทียบ (History and Comparative Approach) โดยการวิเคราะห์หลักไของระบบการผลิตทางการเกษตรและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของระบบ เพื่อค้นหาจุดอ่อนและจุดแข็ง (Constraint and Advantage) ของแต่ละระบบการผลิต ศึกษาและจำแนกเกษตรกร (Farmer Typology) ตามคุณลักษณะของระบบการผลิตทางการเกษตร ตลอดจนประเมินโอกาสทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรรมประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่

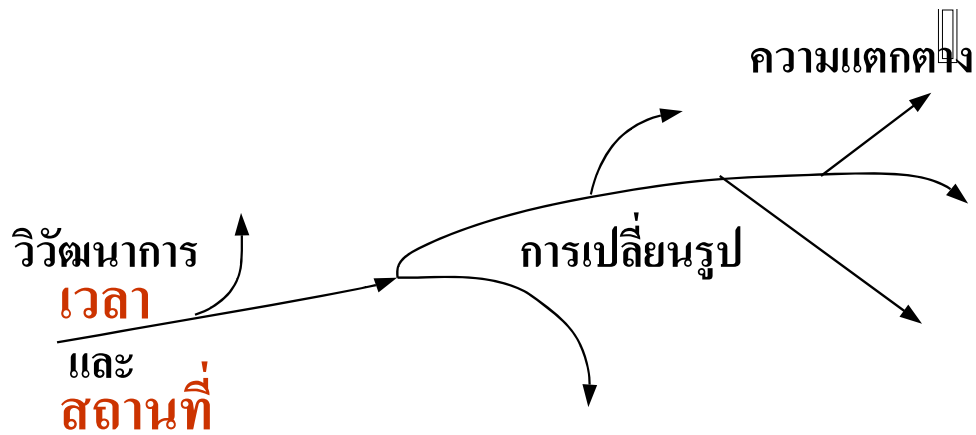
องค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษา สามารถนำมาเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบนโยบายการพัฒนาภาคการเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก นำไปขยายผลเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในขอบเขตที่กว้างขึ้น และเสนอทางเลือกในการพัฒนาที่เหมาะสม (Alternative Development) ต่อระบบสังคมเกษตร อีกทั้งอาจเป็นแนวทางการศึกษาวิจัยในหัวข้ออื่นๆ ในเขตพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางหรือพื้นที่อื่นๆ ในประเทศไทย

## 2. วิธีการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ใช้การวิจัยผสมผสานวิธี (Mixed Methodology) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ทำการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary) ศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ทั้งภาครัฐ เอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลทั้งที่เป็นตัวเลข เอกสารและแผนที่ได้ถูกวิเคราะห์ควบคู่ไปกับการสอบถามและวินิจฉัยร่วมกับกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ

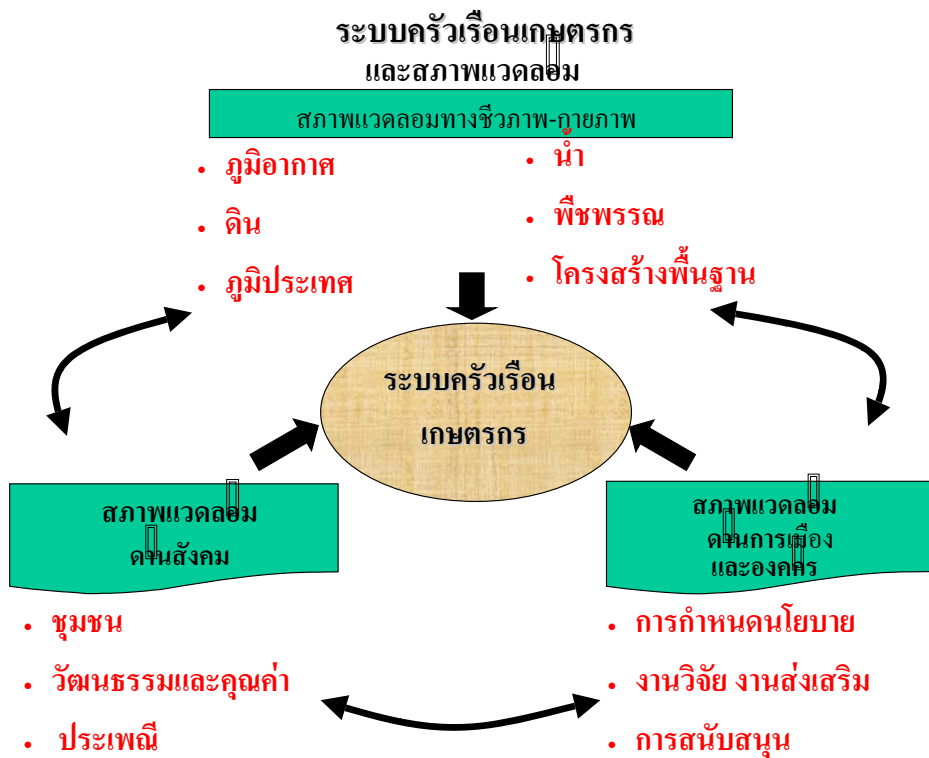
การศึกษาภาคสนาม (Field Work) โดยสำรวจพื้นที่เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาทั้งด้าน กายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดิน แหล่งน้ำ ระบบชลประทาน การคมนาคม แนวเขตหมู่บ้าน สาธารณูปโภคพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจและสังคม เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องของระบบนิเวศเกษตร และภาพรวมของระบบการผลิตทางการเกษตรในชุมชน ทำการสอบถามจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Information) เช่น ผู้นำท้องถิ่น (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้สูงอายุ พระสงฆ์ แก่นนำชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ ถูกต้องและชัดเจนโดยเฉพาะข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ จากนั้นทำการสัมภาษณ์ครัวเรือนเกษตรกรโดยใช้ แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐาน โครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตร (Household Structure Interview) ในทุกหมู่บ้านของพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนก นำข้อมูลที่ได้รับจำนวนประมาณ 1,700 ครัวเรือนมาทำการ วิเคราะห์และจัดทำแผนที่ของเขตนิเวศเกษตร (Agro-Ecology Mapping) สร้างฐานข้อมูลด้านก ิจกรรมการผลิตทางการเกษตรเพื่อจัดระดับของความเฉพาะเจาะจง (Specialization) และความหลากหลาย (Diversification) ในการผลิตทางการเกษตรและนำไปสู่การจำแนกประเภทเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยได้นำเอาหลักการหรือวิธีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA : Rapid Rural Appraisal) มาปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยศึกษาบริบทของชุมชนอย่างเป็นระบบทั้งใน ด้านเกษตรนิเวศและเศรษฐกิจสังคมให้ชัดเจนเสียก่อน จึงทำการศึกษาในเชิงลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ สามารถอธิบายปรากฏการณ์และกลไกของพลวัตการเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก วิธีการศึกษาในขั้นตอนนี้ ได้แก่ การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth Interview) ทำโดยการคัดเลือกตัวอย่างเกษตรกรแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งถือเป็นตัวแทน (Representative) ของระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีในพื้นที่ ศึกษา การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อนำประเด็นสำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์มาตรวจสอบ ความถูกต้องของข้อมูลและศึกษารายละเอียดที่สนใจ การศึกษารายกรณี (Case Study) ในประเด็นหัวข้อ ที่ต้องการข้อมูลเป็นกรณีเฉพาะเพื่อให้ได้รายละเอียดในประเด็นนั้นๆอย่างชัดเจนที่สุด และวิธีการสำรวจ ฟาร์ม (Farm Survey) เพื่อศึกษาระบบการปลูกพืช/การเลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนเกษตรกร นอกจากนี้ได้ใช้ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ควบคู่ไปกับการทำงานในแต่ละขั้นตอนของการ ทำงานภาคสนาม โดยผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดความเชื่อใจ ไว้วางใจ และให้ข้อมูลที่เป็นจริงมาก ที่สุด การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการศึกษาเฉพาะภาคสนามประมาณ 2 ปี



- \* มนุษย์ และสิ่งแวดล้อม \* ที่ดิน \* น้ำ \* แรงงาน \* เครื่องมือเครื่องใช้
- \* ทุน \* ตลาด \* องค์กรเกษตรกร \* โครงสร้างสังคม \* นโยบายการพัฒนา

ภาพที่ 1 การเปลี่ยนแปลงและแตกแยกสาขาของระบบสังคมเกษตร



ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ในการวินิจฉัยระบบครัวเรือนเกษตรกร



### 3. ผลการศึกษา

#### 3.1 สภาพทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งของพื้นที่ทุ่งลูกนก

ทุ่งลูกนกเป็นตำบลหนึ่งในพื้นที่อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันตกของที่ราบลุ่มภาคกลาง ในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนบน (Upper Mae Klong Basin) มีระยะทางห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 100 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 50 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 26,000 ไร่ มีความยาวของพื้นที่วัดจากทิศเหนือจรดทิศใต้ประมาณ 17 กิโลเมตร และมีความกว้างของพื้นที่วัดจากทิศตะวันออกจรดทิศตะวันตกประมาณ 11 กิโลเมตร ประกอบไปด้วยหมู่บ้านจำนวน 25 หมู่บ้าน มีประชากรประมาณ 13,000 คน หรือประมาณ 2,200 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตร

พื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มตะกอนรูปพัด (Alluvial Fan) ของลุ่มน้ำแม่กลอง มีความสูงจากระดับน้ำทะเล (Altitude) ลาดเทจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกที่ 2 เมตรและ 1 เมตร สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นลอนลูกคลื่น พื้นที่บางแห่งเป็นที่ราบและบางแห่งเป็นที่ลุ่ม

ดินแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

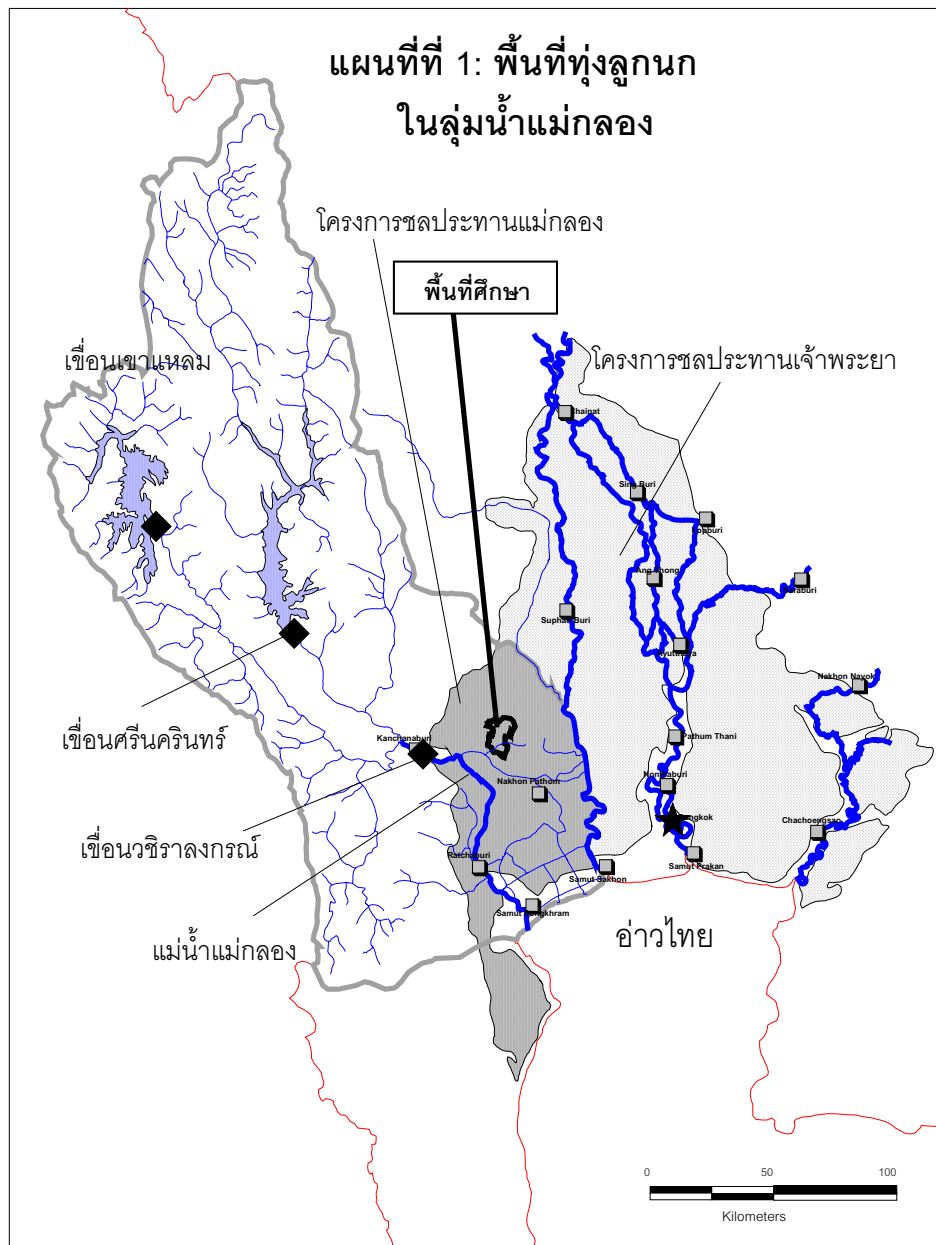
- บริเวณที่ลุ่มทางตอนใต้ของทุ่งลูกนก เป็นดินชุดสระบุรีและดินชุดนครปฐม เนื้อดินมีลักษณะเป็นดินเหนียว และดินร่วนปนเหนียว มีปัญหาในการระบายน้ำ
- ส่วนบริเวณที่เหลือของทุ่งลูกนก เป็นดินชุดกำแพงแสน เนื้อดินมีลักษณะหลากหลาย ได้แก่ ดินร่วนปนเหนียว ดินร่วน ดินร่วนปนทรายและดินทรายปนร่วน

สภาพภูมิอากาศเช่นเดียวกับสภาพภูมิอากาศของภาคกลางโดยทั่วไป คือ อยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมทำให้มีสภาพภูมิอากาศกึ่งร้อนชื้น อุณหภูมิในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,000 มิลลิเมตรต่อปี ความชื้นสัมพัทธ์โดยเฉลี่ยอยู่ที่ 71 %

ระบบเครือข่ายชลประทานได้รับการพัฒนาในพื้นที่ทุ่งลูกนกมานับแต่มีการก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ในปี พ.ศ. 2515 โครงการชลประทานกำแพงแสนนับเป็นโครงการชลประทานโครงการแรกของโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ เกษตรกรส่วนใหญ่ได้รับน้ำจากคลองส่งน้ำสายหลัก (Main Canal) และคลองส่งน้ำสาขาย่อย (Secondary Canal) ที่พาดผ่านพื้นที่

จากสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสม สภาพดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์ การคมนาคมขนส่งสะดวก ประกอบกับระยะทางซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ และปริมณฑล อันเป็นฐานที่ตั้งของโรงงานแปรรูปผล

ผลิตทางการเกษตร และเป็นที่ตั้งของตลาดสินค้าผลผลิตการเกษตรที่สำคัญทั้งภายในและภายนอกประเทศ (ท่าอากาศยานดอนเมือง ท่าเรือ) เมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ พื้นที่ทุ่งลูกนกจึงมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ จัดเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการผลิตทางการเกษตรระดับสูง



ภาพที่ 3 พื้นที่ศึกษา : ตำบลทุ่งลูกนก ตำบลกำแพงแสน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

### 3.2. วิวัฒนาการของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก (ช่วงปี พ.ศ. 2433-2539)

พื้นที่ทุ่งลูกนกได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเกษตรกรรมที่ประเทศไทยประสบตลอดช่วงระยะเวลา 80 ปีที่ผ่านมา คือ การเปลี่ยนจากการเกษตรที่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและเพื่อการยังชีพ มาเป็นเกษตรเพื่อการค้าและการส่งออก ภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรทุ่งลูกนกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะดังนี้

(1.) ช่วงเริ่มแรกของการจับจองที่ดิน (พ.ศ. 2433-2503)

กำเนิดชุมชนที่มีวิถีการผลิตแบบธรรมชาติและพึ่งตนเอง

(2.) ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรเพื่อการค้า (พ.ศ. 2503-2528)

การเกษตรแผนใหม่ที่มีอ้อยเป็นพืชหลัก

(3.) ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่กิจกรรมหลากหลาย (พ.ศ. 2523-2538)

การเกษตรแบบผสมผสานและอาชีพนอกภาคเกษตร

#### 3.2.1 ช่วงเริ่มแรกของการจับจองที่ดิน (พ.ศ. 2433-2503)

##### ● การอพยพของชาวนาไทยเพื่อทำนาปลูกข้าว

จากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศและแผนที่ภูมิประเทศของกรมแผนที่ทหารในปี พ.ศ. 2453 พบว่าได้เกิดมีชุมชนตั้งหลักแหล่งขึ้นแล้วในพื้นที่ทุ่งลูกนก โดยตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานบริเวณที่ลุ่มทางตอนใต้ใกล้แหล่งน้ำและทำนาเพาะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ชุมชนทุ่งลูกนกเป็นชุมชนของผู้อพยพมาจากต่างท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้สูงอายุในพื้นที่ทุ่งลูกนกและพื้นที่ใกล้เคียง สันนิษฐานว่าผู้ที่อพยพรุ่นแรกมาจากเขตหนองโพ บางแพและดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี (ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ห่างจากพื้นที่ทุ่งลูกนกประมาณ 60 กิโลเมตร) เนื่องจากที่ดินทำกินเดิมไม่เพียงพอ

จากการเพิ่มขึ้นของสมาชิกครัวเรือน ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ. 2433-2443) เป็นช่วงที่สยามประเทศเปิดตัวเข้าสู่การค้าโลกและเน้นการผลิตข้าวเป็นสินค้าหลักในการส่งออก ความต้องการในด้านที่ดินทำกิน โดยเฉพาะที่ลุ่มในการทำนาจึงเพิ่มขึ้นสูงมาก

เกษตรกรที่อพยพเข้ามาในพื้นที่ทุ่งลูกนก ได้นำความรู้และเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตมาใช้ในการปรับปรุงสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นที่รกร้างว่างเปล่าให้กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและที่เพาะปลูก ในช่วงปี พ.ศ. 2473 ยังคงมีการอพยพโยกย้ายของผู้คนเข้าสู่พื้นที่ทุ่งลูกนก ที่ดินในที่ลุ่มใกล้หนองน้ำและลำรางน้ำเริ่มมีจำกัด เกษตรกรเริ่มจับจองที่ดินค่อนข้างตอนซึ่งอยู่ห่างไกลออกไปและมีการปลูกข้าวไร่ในเขตที่ดอนนี้

พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ในการผลิต ปลูกข้าว 1 ครั้งต่อปีโดยใช้น้ำจากธรรมชาติ ในเขตที่ลุ่มในฤดูน้ำหลาก ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจะสามารถยึດตัวพื้นน้ำได้ ส่วนในเขตที่ดอนเกษตรกรใช้พันธุ์ข้าวไร่ มีการปลูกผัก-ผลไม้ไว้รอบบ้านเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ความอุดมสมบูรณ์ของดินได้จากสารอินทรีย์ที่มาพร้อมน้ำหลากและมูลวัว-ควาย เกษตรกรบางรายมีการปลูกถั่วเขียวซึ่งช่วยในการบำรุงดิน

พื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรแต่ละครัวเรือนไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก คืออยู่ระหว่าง 20-30 ไร่ ในขนาดที่แรงงานครอบครัวจะสามารถผลิตได้ ผลผลิตข้าว ผัก-ผลไม้ เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคในครัวเรือน หากมีผลผลิตส่วนเกินก็นำไปแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของอื่นๆ ที่จำเป็น พื้นที่ทุ่งลูกนกในช่วงนี้จัดเป็นพื้นที่ทุรกันดารห่างไกล ตลาดอันเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ อยู่ห่างไปทางตอนใต้ของทุ่งลูกนกประมาณ 20-25 กิโลเมตร และการคมนาคมเป็นไปด้วยความยากลำบาก ความต้องการของชุมชนในยุคแรกนี้จึงจำกัดอยู่เฉพาะในส่วนที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ซึ่งสอดคล้องต่อวิถีการผลิตแบบธรรมชาติและพึ่งพาตนเอง

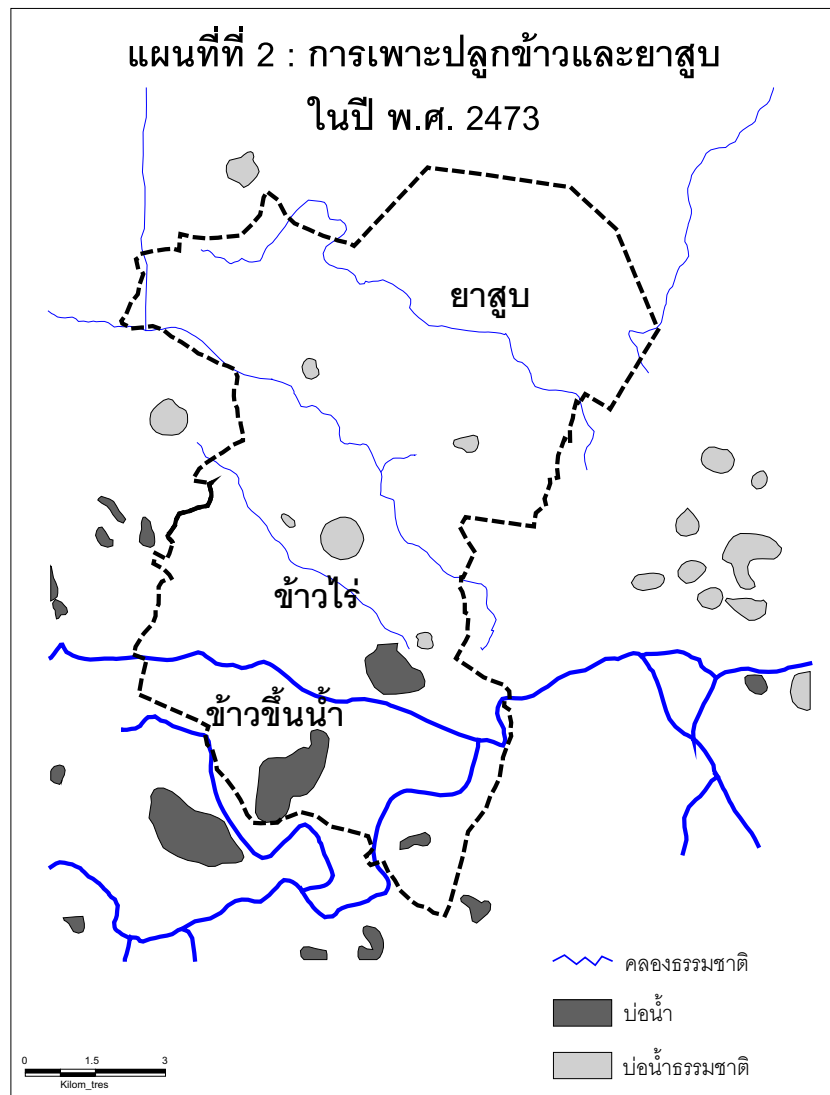
#### ● การตั้งชุมชนชาวจีนและการขยายพื้นที่เพื่อปลูกยาสูบ

ประมาณปี พ.ศ. 2473 กลุ่มชาวจีนได้อพยพมาจากพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนเหนือของพื้นที่ทุ่งลูกนก และเช่าพื้นที่ที่ยังรกร้างว่างเปล่าทำการเพาะปลูกยาสูบ การอพยพของชาวจีนสู่สยามประเทศนับแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ส่งผลให้จำนวนคนจีนในเขตภาคกลางและเขตลุ่มน้ำแม่กลองมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ทางตอนเหนือนี้ไม่เหมาะต่อการทำนาปลูกข้าวเนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ดอนและลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย

ชาวจีนกลุ่มนี้ได้พัฒนาระบบการปลูกยาสูบขึ้นโดยขุดบ่อบาดาลเพื่อดึงน้ำมาใช้ในด้านการอุปโภค-บริโภคและใช้ในการเพาะปลูก ยาสูบเป็นพืชที่ต้องการแรงงานในการดูแลสูง พื้นที่ในการปลูกยาสูบนอกจากจะถูกจำกัดด้วยปัจจัยด้านน้ำแล้ว ยังถูกจำกัดจากจำนวนแรงงานที่มีในพื้นที่ด้วย ยาสูบเป็นพืชที่ผลิตเพื่อการค้าโดยมีพ่อค้าคนกลางจากจังหวัดกาญจนบุรีและนครปฐมเป็นผู้มารับซื้อผลผลิตจากชุมชนชาวจีนทุ่งลูกนก

ในช่วงเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2473-2483) พื้นที่ดอนทั้งหมดทางตอนเหนือของทุ่งลูกนกได้ถูกใช้เพื่อการเพาะปลูกยาสูบ โดยชาวจีนได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำกินในพื้นที่ทางตอนเหนือนี้เป็นระยะๆ และแม้ว่าพื้นที่ทำกินทางตอนเหนือของทุ่งลูกนกได้ถูกจับจองเป็นเจ้าของจนหมดสิ้นแล้วโดยชาวจีนอพยพรุ่นแรกๆ แต่ก็ยังคงมีชาวจีนอพยพเข้ามาในพื้นที่เพื่อเป็นแรงงานรับจ้างในไร่ยาสูบ ระบบ

การเกษตรที่ผลิตเพื่อการค้าและมีระบบการจ้างแรงงานนี้ ทำให้ชุมชนชาวจีนทางตอนเหนือของทุ่งลูนกเข้าสู่กระบวนการสะสมทุนได้อย่างรวดเร็ว แตกต่างจากชุมชนชาวไทยที่ทำนาปลูกข้าวเพียงเพื่อการบริโภคที่จำเป็นในครัวเรือน



ภาพที่ 4 การใช้ที่ดินในการเพาะปลูกข้าวและยาสูบ ปี พ.ศ. 2473  
ในช่วงเริ่มแรกของการจับจองที่ดินพื้นที่ทุ่งลูนก

### 3.2.2 ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรเพื่อการค้า (พ.ศ. 2503-2528)

การพัฒนาระบบการปลูกอ้อยในพื้นที่ทุ่งลูกนก เป็นผลมาจากนโยบายรัฐในการพัฒนาอุตสาหกรรมน้ำตาลของประเทศ โดยรัฐบาลได้นำมาตรการต่างๆ มาใช้เพื่อเร่งผลิตอ้อยและน้ำตาลในประเทศเพื่อทดแทนการนำเข้า เช่น การปล่อยให้ราคาน้ำตาลในประเทศขึ้นลงได้อย่างเสรี การตั้งกำแพงภาษีการนำเข้าน้ำตาล การจัดตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนอุตสาหกรรมน้ำตาล เป็นต้น รัฐได้สนับสนุนให้ความช่วยเหลือในด้านเงินลงทุนแก่เอกชนในการจัดตั้งโรงงานน้ำตาลทราย (ในปี พ.ศ. 2496 มีโรงงานน้ำตาลทั่วประเทศประมาณ 330 โรง เป็นโรงงานน้ำตาลทรายขาว 30 โรง และโรงงานน้ำตาลทรายแดง 300 โรง) ทำให้ไทยสามารถผลิตน้ำตาลทรายได้เพียงพอต่อความต้องการบริโภคภายในประเทศ มีการจัดตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำแม่กลองซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูกอ้อย (ดิน น้ำ การคมนาคมขนส่ง แรงงาน)

พื้นที่ทางตอนใต้ของทุ่งลูกนกได้เริ่มมีการปลูกอ้อยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 โดยมีการตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นที่บริเวณตลาดห้วยกระบอกทางตอนใต้ของพื้นที่ทุ่งลูกนก โรงงานนี้กำลังผลิตประมาณ 5,000-7,000 ตันต่อปี (คิดเป็นพื้นที่ปลูกอ้อยประมาณ 2,000-3,000 ไร่) เมื่อเปรียบเทียบผลตอบแทนระหว่าง “อ้อย” และ “ข้าว” ในพื้นที่ทุ่งลูกนกในช่วงปี พ.ศ. 2500 พบว่า “อ้อย” เป็นพืชที่เกษตรกรผู้ปลูกได้รับผลตอบแทนดีกว่า โดยระบบการปลูกข้าวในที่ดอน (นาดอน) จะมีรายได้ประมาณ 240-280 บาทต่อพื้นที่ 1 ไร่ ในขณะที่อ้อยให้รายได้ 340 บาท ดังนั้นเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกทางตอนใต้ของทุ่งลูกนกซึ่งเป็นพื้นที่ดอน จึงเปลี่ยนจากการทำนาเป็นการปลูกอ้อย

ส่วนทางตอนเหนือมีการจัดตั้งโรงงานหีบน้ำตาลเชื่อมขึ้น 2 แห่ง เป็นโรงงานขนาดเล็ก มีกำลังผลิต 1,000 ตันต่อปี ประกอบกับช่วงเวลานั้นเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบในเขตพื้นที่ดอนทางตอนเหนือของทุ่งลูกนก ได้พยายามที่จะปรับเปลี่ยนการผลิตจากยาสูบเป็นพืชชนิดอื่น เนื่องจากปัญหาด้านโรคและแมลงศัตรูพืช ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของดิน โดยการปลูกยาสูบติดต่อกันเป็นระยะเวลานานในพื้นที่เดียวกัน ทำให้คุณภาพของยาสูบไม่ดีเท่าที่ควร การปลูกอ้อยซึ่งเป็นพืชที่ต้องการแรงงานและปัจจัยน้ำน้อยกว่าจึงแพร่กระจายในเขตพื้นที่ทางตอนเหนือของทุ่งลูกนกอย่างรวดเร็ว

สำหรับพื้นที่ลุ่มยังคงใช้ในการทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของพื้นที่ทุ่งลูกนกจากระบบข้าว-ยาสูบ มาเป็นระบบข้าว-อ้อยนี้ ทำให้เกิดความยืดหยุ่นในด้านความต้องการแรงงานมากขึ้น อย่างไรก็ตาม พื้นที่ในการปลูกอ้อยยังไม่ขยายตัวมากนักเนื่องจากข้อจำกัดในด้านความสามารถของแรงงานสัตว์ที่ใช้ในการเตรียมดิน

การปฏิวัติการเกษตร (Agricultural Revolution) ของพื้นที่ทุ่งลูนกเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2518 ในด้านการปลูกอ้อยได้มีการนำพันธุ์อ้อยที่ให้ผลผลิตสูงมาใช้ มีการนำเครื่องจักรกลการเกษตรเข้ามาใช้ในพื้นที่ ได้แก่ รถแทรกเตอร์ในการเตรียมดิน (ไถดิน พรวนดิน ยกร่องปลูก) และรถบรรทุกขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการขนส่งอ้อยจากแปลงปลูกเข้าสู่โรงงาน นอกจากนั้นนโยบายของรัฐในการส่งเสริมการปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลทรายเป็นสินค้าออกทำรายได้ให้แก่ประเทศ ทำให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลทรายอย่างรวดเร็ว โรงงานน้ำตาลที่มีกำลังการผลิตขนาดใหญ่ 13 โรงงาน ได้จัดตั้งขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง

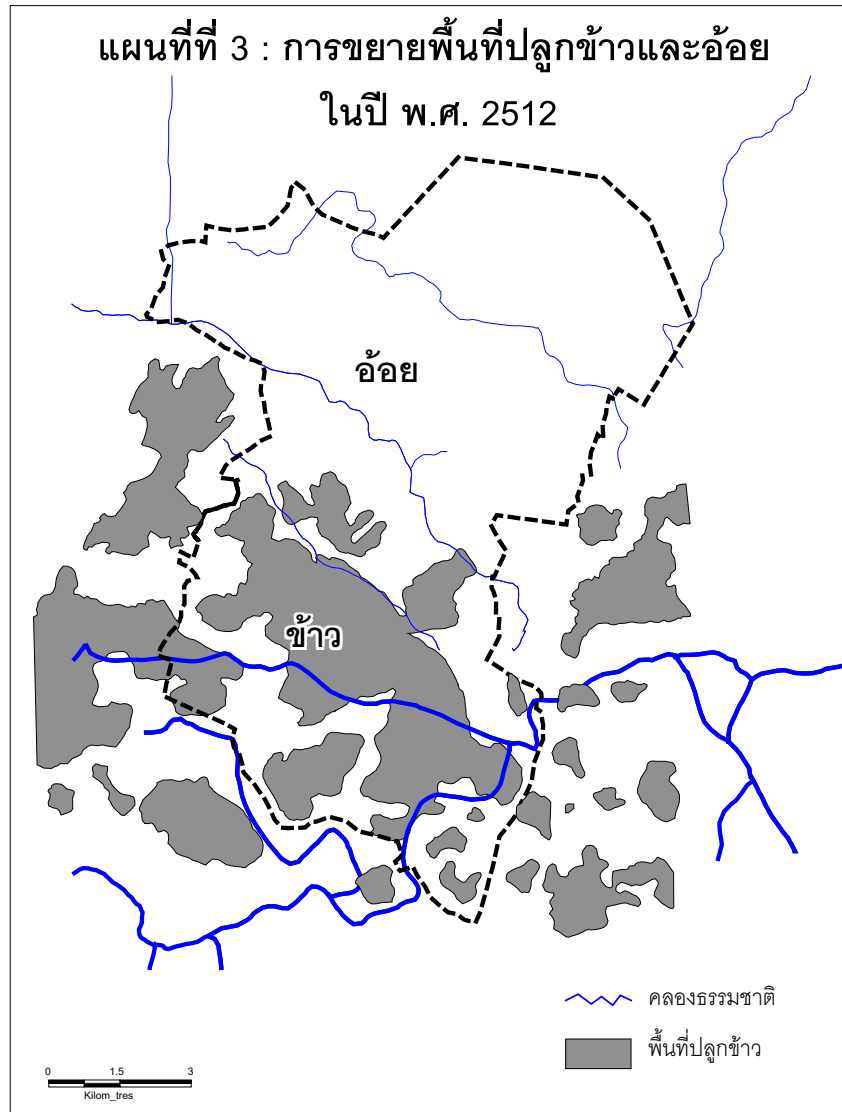
กลุ่มเกษตรกรที่ได้มีการสะสมทุนในการผลิตอย่างเพียงพอในช่วงเวลาที่ผ่านมา เป็นเกษตรกรเพียงกลุ่มเดียวที่สามารถลงทุนในด้านปัจจัยการผลิตชนิดใหม่ๆ นี้ (รถแทรกเตอร์และรถบรรทุก)

ชนชั้นใหม่ได้เกิดขึ้นในชุมชนเกษตรทุ่งลูนก คือ กลุ่มนายทุนผู้บริหารกิจการ (Entrepreneur) ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการเครื่องจักรกลการเกษตรและบริการด้านอื่นๆ ให้แก่เกษตรกรผู้ปลูกอ้อย ซึ่งไม่สามารถลงทุนซื้อปัจจัยการผลิตที่มีราคาแพงเหล่านี้ได้ นายทุนกลุ่มนี้จะรับบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลาง (Middleman) ระหว่างเกษตรกรผู้ปลูกอ้อยและโรงงานน้ำตาล โดยทำหน้าที่เป็นหัวหน้าโควต้าอ้อยในพื้นที่ ทำสัญญาส่งอ้อยให้แก่โรงงานน้ำตาลที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากพื้นที่ทุ่งลูนก และคิดค่าบริการในการเก็บรวบรวมผลผลิตอ้อยส่งโรงงานจากผู้ผลิตรายอื่นซึ่งไม่มีพาหนะในการขนส่งอ้อย เกษตรกรกลุ่มนี้ผสมผสานกิจกรรมภาคเกษตรและกิจกรรมในด้านบริหารกิจการเข้าด้วยกัน นอกจากนั้นยังอาจมีกิจกรรมด้านการให้สินเชื่อ(ปล่อยเงินกู้) และการให้ปัจจัยการผลิตล่วงหน้า(โดยคิดดอกเบี้ย) แก่เกษตรกรรายเล็กที่ขาดเงินทุน

การนำเข้าเครื่องจักรกลการเกษตร คือ รถแทรกเตอร์และรถบรรทุกซึ่งเป็นเครื่องทุ่นแรงที่มีประสิทธิภาพสูงนี้ ทำให้พื้นที่การปลูกอ้อยขยายตัวอย่างรวดเร็ว ประกอบกับแรงจูงใจในด้านราคาอ้อยที่เพิ่มสูงขึ้นในช่วงนั้น ทำให้พื้นที่ดอนและค่อนข้างดอนที่มีอยู่ในทุ่งลูนก เปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ปลูกอ้อยทั้งหมด

การปฏิวัติด้านการปลูกข้าวในพื้นที่ทุ่งลูนกเกิดขึ้นเช่นกัน ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา การก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์และการพัฒนาเครือข่ายระบบชลประทานของโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ (พ.ศ. 2515-2525) นอกจากจะช่วยทำให้น้ำหยุดท่วมพื้นที่แล้ว ยังช่วยทำให้พื้นที่ทุ่งลูนกได้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี การนำเครื่องจักรกลการเกษตรคือรถไถนา เข้ามาใช้แทนแรงงานสัตว์ช่วยให้การเตรียมดินทำได้รวดเร็วขึ้น ระบบการปลูกข้าวในพื้นที่ทุ่งลูนกจึงเปลี่ยนจากการปลูกข้าวพันธุ์พื้น

เมืองพื้งพาน้ำธรรมชาติ มาเป็นการปลูกข้าวพันธุ์แนะนำและใช้น้ำชลประทาน โดยเกษตรกรสามารถปลูกข้าวได้ 2 ครั้งในรอบปี ข้าวพันธุ์แนะนำนี้ให้ผลผลิตสูงกว่าพันธุ์พื้นเมือง (พันธุ์พื้นเมือง 200-300 กิโลกรัม/ไร่ พันธุ์แนะนำ 500-800 กิโลกรัม/ไร่)



ภาพที่ 5 การขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวและอ้อย ปี พ.ศ. 2512  
ในช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรเพื่อการค้า



### 3.3.3 ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่กิจกรรมหลากหลาย (พ.ศ. 2523-2538)

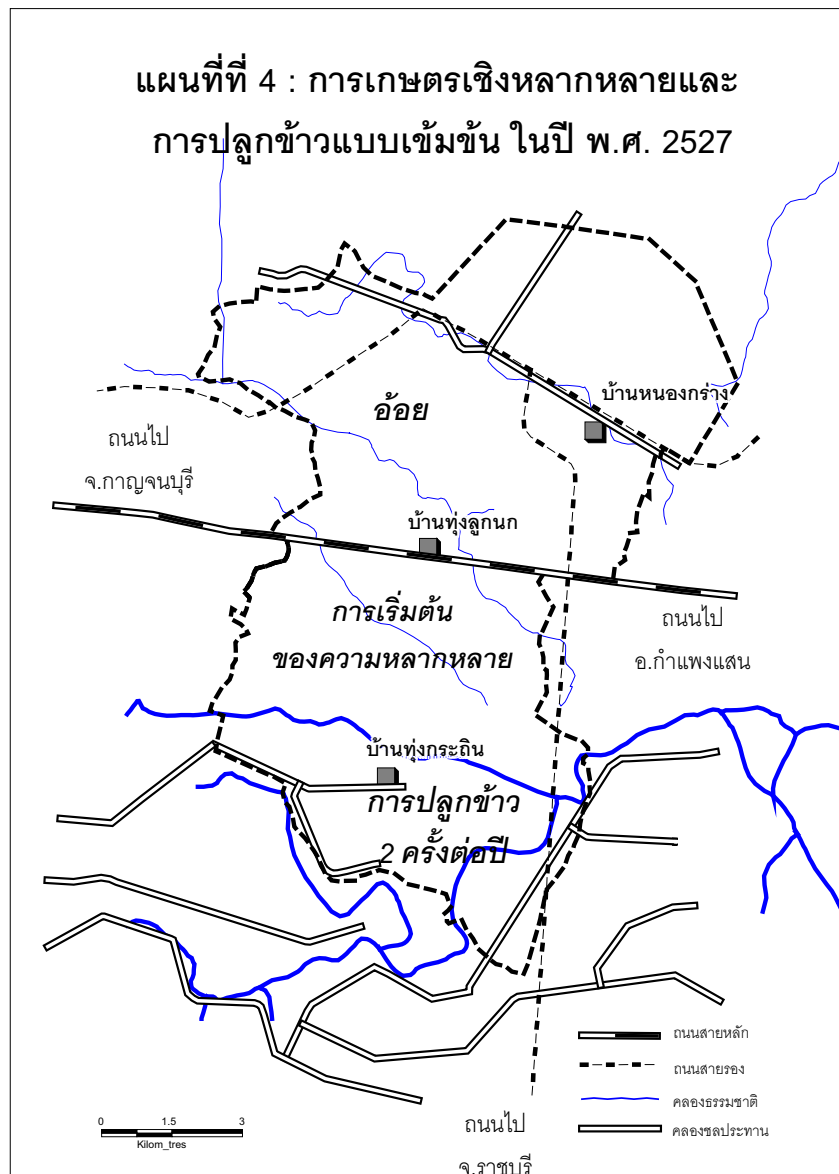
ในช่วงปี พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา ราคาผลผลิตสินค้าเกษตรในตลาดโลกลดต่ำลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะสินค้าเกษตรส่งออกหลักของประเทศไทย (ข้าว อ้อย) ส่งผลให้เกษตรกรที่ปลูกพืชเหล่านี้ในลักษณะของพืชเชิงเดี่ยว (Monoculture) ต้องประสบปัญหาและภาวะหนี้สินจำนวนมาก รัฐได้มีนโยบายในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตทางการเกษตรของประเทศไทยให้มีความหลากหลายมากขึ้น เพื่อลดความเสี่ยงจากความผันผวนของราคาผลผลิตเกษตรในตลาดต่างประเทศ ขณะเดียวกันการขยายตัวของชุมชนเมืองและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนไทย ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านความต้องการทางโภชนาการ ได้แก่ การบริโภคเนื้อ นม ผักและผลไม้ในปริมาณที่สูงขึ้นและมีการคัดเลือกคุณภาพมากขึ้น

การพัฒนาให้เกิดความหลากหลายของการผลิตทางการเกษตรในประเทศไทย จะช่วยให้อัตราการนำเข้าสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์เกษตรบางชนิดลดลง เป็นการเพิ่มความปลอดภัยด้านอาหาร (Food Security) ให้แก่ประชาชนในประเทศ และลดการพึ่งพาตลาดภายนอก เมื่อพิจารณาถึงแนวโน้มการลดลงของขนาดที่ดินถือครองการเกษตรต่อครัวเรือนในประเทศไทย การปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลายจะเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มทั้งต่อหน่วยพื้นที่และต่อหน่วยแรงงาน ซึ่งจะเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรผู้ผลิตในที่สุด

รัฐได้ร่วมมือกับภาคเอกชนในการสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านเกษตรอุตสาหกรรม (Agro-Industrialisation) และด้านวิถีการตลาด (Commercial Channels) ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรจำนวนมากในเขตพื้นที่ภาคกลาง โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ-ปริมณฑลและเขตลุ่มน้ำแม่กลอง พื้นที่ทุ่งลูกนกซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ อันเป็นที่ตั้งของตลาดสินค้าที่สำคัญ และอยู่ไม่ไกลจากโรงงานแปรรูปอันเป็นแหล่งรับซื้อผลผลิต ประกอบกับการคมนาคมขนส่งที่สะดวกและการมีระบบชลประทานที่ค่อนข้างสมบูรณ์เหมาะแก่การผลิตทางการเกษตร การพัฒนาการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ชนิดใหม่ที่หลากหลายจึงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งได้แก่ การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การปลูกผักและไม้ผล การเลี้ยงสุกร การเลี้ยงวัวเนื้อและวัวนม

ในกรณีของข้าวโพดฝักอ่อน ได้มีการนำเข้ามาปลูกในพื้นที่ทุ่งลูกนกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 การพัฒนาเครือข่ายการตลาดและการจัดตั้งโรงงานแปรรูปข้าวโพดฝักอ่อนในจังหวัดนครปฐมจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรี ทำให้การพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นไปอย่างรวดเร็ว พื้นที่ปลูกและจำนวนเกษตรกรที่เพาะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ถือครองขนาดเล็ก เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่ให้มูลค่าเพิ่มต่อหน่วยพื้นที่ใน

ระดับที่สูงกว่าอ้อย และยังสามารถปลูกได้หลายครั้งในรอบปี ทำให้เกษตรกรมีรายได้มากขึ้น เกษตรกรรายเล็กเหล่านี้จึงปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นระบบข้าวโพดฝักอ่อน ที่มีความเฉพาะเจาะจงในการผลิต สำหรับครัวเรือนเกษตรกรซึ่งมีพื้นที่ทำกินขนาดกลาง จะมีการผสมผสานการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการปลูกอ้อย เนื่องจากข้อจำกัดในด้านแรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือนและความเหมาะสมของแปลงปลูก ซึ่งทำให้ไม่สามารถเปลี่ยนจากพื้นที่ปลูกอ้อยมาเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนทั้งหมดได้



**ภาพที่ 6** การเกษตรเชิงหลากหลายและการปลูกข้าวแบบเข้มข้น ปี พ.ศ. 2527  
ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรแบบผสมผสาน และอาชีพนอกภาคเกษตร

ในส่วนของการเกษตรกรกลุ่มนายทุนหรือหัวหน้าโคด้าอ้อย การพัฒนาระบบการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่ทุ่งลูกนก ก่อให้เกิดประโยชน์ 2 ประการ กล่าวคือ เกษตรกรปลูกไร่ซึ่งเป็นเกษตรกรรายเล็กและมักมีหนี้สินผูกพันกับหัวหน้าโคด้าอ้อย จะมีความสามารถในการชำระเงินกู้ได้มากขึ้น โดยเกษตรกรจะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ขณะเดียวกันกลุ่มหัวหน้าโคด้าอ้อยจะได้รับรายได้จากการให้บริการเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ในด้านการเตรียมดินและการเตรียมแปลงปลูก ซึ่งการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนสามารถปลูกได้ 3-5 ครั้งในรอบปี จึงทำให้กลุ่มหัวหน้าโคด้าอ้อยได้รับรายได้จากรูทกิจบริการเป็นจำนวนมาก

นอกจากข้าวโพดฝักอ่อนแล้ว ยังพบการปลูกไม้ผลและการปลูกผักชนิดอื่นๆ ในพื้นที่ทุ่งลูกนก เกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดเล็กบางครัวเรือนได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นการปลูกผักเพื่อที่จะได้รับมูลค่าเพิ่มต่อหน่วยพื้นที่สูงที่สุด อย่างไรก็ตาม ระบบการปลูกผักเป็นระบบที่ต้องการความรู้ความชำนาญและประสบการณ์เป็นพิเศษ ซึ่งเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนกจำเป็นต้องใช้เวลาในการเรียนรู้และสั่งสม จึงจะทำให้ระบบการผลิตผักเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสร้างรายได้ตามมุ่งหวัง นอกจากนี้การปลูกผักยังต้องการเงินลงทุนหมุนเวียน (ต้นทุนผันแปร) ค่อนข้างสูง เกษตรกรผู้ปลูกจะต้องมีความรู้ด้านความแปรปรวนของราคาตลาดในแต่ละช่วงเวลา จึงจะสามารถคาดเดาและวางแผนระบบการปลูกผักที่เหมาะสม ไม่ก่อให้เกิดภาวะเสี่ยงได้

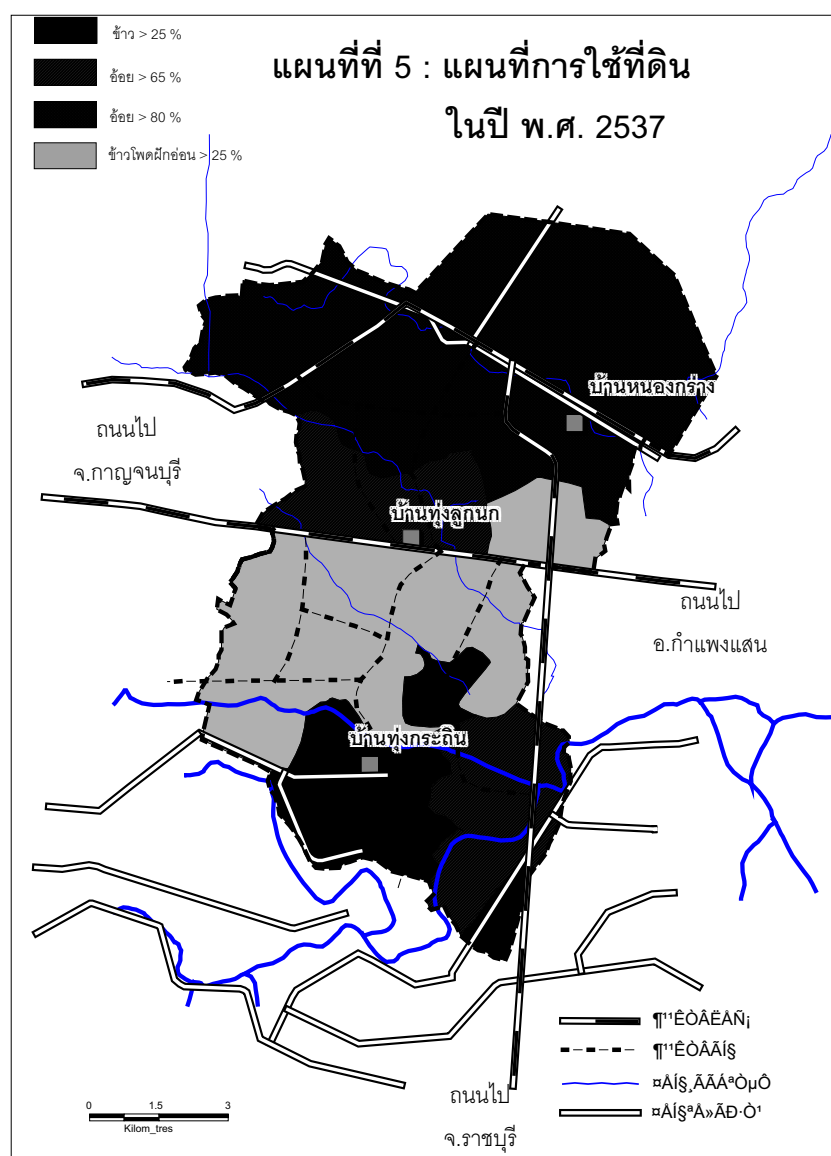
ครัวเรือนเกษตรกรที่มีแรงงานในครอบครัวน้อยเมื่อเทียบกับขนาดที่ดินทำกิน จะมีการพัฒนาการปลูกไม้ผลในระบบการผลิต ซึ่งได้แก่ มะม่วง ชมพู่ ฝรั่ง เป็นต้น โดยเกษตรกรส่งผลผลิตขายเฉพาะตลาดในท้องถิ่น

ระบบการเลี้ยงวัวเนื้อและวัวนมได้มีการพัฒนาขึ้นในพื้นที่ทุ่งลูกนก เกษตรกรจำนวนหนึ่งปรับเปลี่ยนระบบผลิตทางการเกษตรในลักษณะผสมผสานระหว่างการผลิตพืช (ข้าวโพดฝักอ่อนและ/หรือข้าว) และการเลี้ยงสัตว์ (วัวเนื้อ/วัวนม) โดยต้นข้าวโพดฝักอ่อนและฟางข้าวจะใช้เป็นอาหารสำหรับวัว

โครงการส่งเสริมการเลี้ยงวัวนมในพื้นที่ทุ่งลูกนก เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากนโยบายเพิ่มผลผลิตน้ำนมดิบในประเทศ และแรงจูงใจให้เกิดการคืบคลานด้วยการผลิตน้ำนมมีคุณภาพและราคาสูง โครงการดังกล่าวเป็นโครงการความร่วมมือระหว่างหลายหน่วยงาน ได้แก่ องค์การส่งเสริมกิจการโคนม (จัดหาพันธุ์วัว) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (บริการสินเชื่อ) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (จัดอบรมให้ความรู้) และบริษัทเอกชน (รับซื้อผลผลิต)

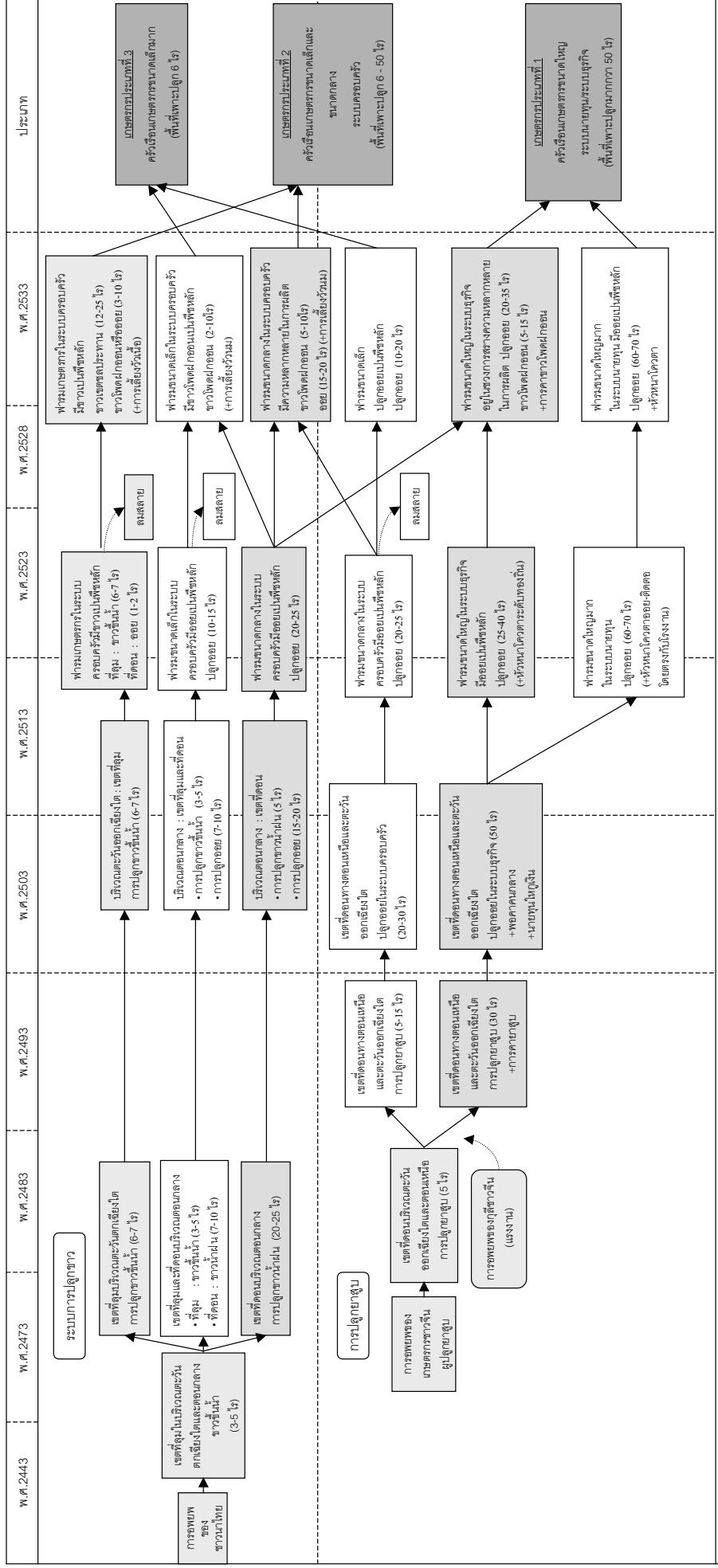
สำหรับการเลี้ยงสุกรและการเลี้ยงไก่เนื้อ ซึ่งเป็นระบบการผลิตแบบมีสัญญาผูกพัน พบเฉพาะเกษตรกรบางรายในพื้นที่ทุ่งลูกนก

นโยบายการส่งเสริมการลงทุนของรัฐและนโยบายการกระจายอุตสาหกรรมสู่ชนบท ส่งผลให้เกิดการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในเขตลุ่มน้ำแม่กลองนับแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นการสร้างโอกาสในการมีงานทำให้แก่เกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนกเช่นกัน เกษตรกรสามารถประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรด้วยการเป็นพนักงานในโรงงาน ค้าขาย ประกอบกิจการอยู่ซ่อมรถหรือทำธุรกิจรับเหมาก่อสร้าง คราวเรือนเกษตรกรที่มีกิจกรรมหลากหลาย (Pluri-Activities) คือมีทั้งกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรและกิจกรรมนอกภาคการเกษตร จะมีรายได้ที่แน่นอนและมากกว่าการทำอาชีพเกษตรเพียงอย่างเดียว มักพบว่าเกษตรกรนารายได้ที่ได้รับจากกิจกรรมนอกภาคเกษตรไปลงทุนในการทำการเกษตรเพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรสามารถสืบทอดกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรต่อไป



ภาพที่ 7 สัดส่วนของการใช้ที่ดินในการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ของพื้นที่ทุ่งลูกนก ปี พ.ศ. 2537

ภาพที่ 8 วัฒนธรรมของระบบการฝึกทางปริมาณการเกิดความแตกต่างของควี่เรือนเกษตรกร



### 3.3 เขตนิเวศวิทยาการเกษตรและระบบการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ

ปัจจุบันพื้นที่ทุ่งลูนกนับเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายในการผลิตทางการเกษตร : อ้อย ข้าวโพดฝักอ่อน ข้าว พืชผัก ไม้ผล วัวเนื้อ-วัวนม สุกรและสัตว์ปีก โดยอ้อยและข้าวโพดฝักอ่อนนับเป็นพืชหลักของพื้นที่ เกษตรกรประมาณ 60 % ของพื้นที่ตำบลทุ่งลูนกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และประมาณ 50 % ปลูกอ้อย ในส่วนของพื้นที่เพาะปลูก มีพื้นที่ปลูกอ้อยอยู่ประมาณ 74 % ของพื้นที่ทั้งหมดของตำบลทุ่งลูนก และมีพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ประมาณ 13 %

จากการศึกษาเชิงพื้นที่ (Spatial Analysis) เพื่อวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และการใช้พื้นที่ทางการเกษตรของพื้นที่ทุ่งลูนก ทำให้ทราบว่าปัจจัยทางสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เป็นปัจจัยสำคัญของความแตกต่างของระบบผลิตทางการเกษตร แม้ว่าเกษตรกรจะทำการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม (Artificialization) เพื่อใช้ประโยชน์ในการผลิตทางการเกษตรตามที่ต้องการได้ แต่การปรับเปลี่ยนดังกล่าวก็ทำได้ในระดับที่จำกัด

พื้นที่ทุ่งลูนกสามารถแบ่งเขตเกษตรนิเวศออกเป็น 4 เขต คือ

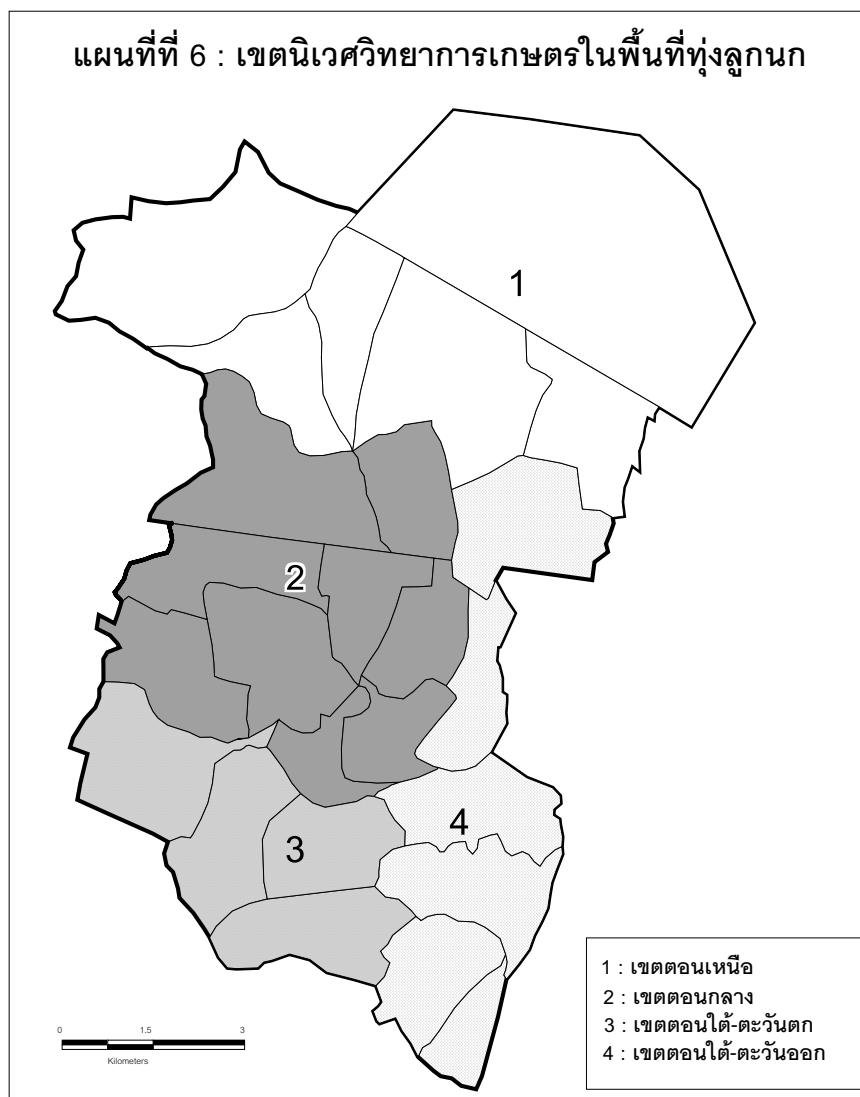
#### (1) เขตตอนเหนือ/ตอนบนของพื้นที่ (Northern Zone)

บริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ค่อนข้างดอน (Upper Land) เป็นเขตที่มีระบบการปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก (Sugarcane-based Farming System)

สภาพภูมิประเทศโดยรอบ จะเห็นเป็นแปลงปลูกอ้อยขนาดใหญ่ มีคลองส่งน้ำชลประทานพาดผ่านพื้นที่ทางตอนเหนือ-ตะวันตก และทางตอนใต้- ตะวันออก แต่ระบบเครือข่ายชลประทานยังพัฒนาไม่ดีเท่าที่ควร โดยเฉพาะคลองส่งน้ำสายรองและคลองซอย ทำให้แปลงเพาะปลูกไม่ได้รับน้ำอย่างทั่วถึง เกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่เขตนี้เป็นเกษตรกรรายใหญ่ ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกจำนวนมาก มีระบบการผลิตที่เฉพาะเจาะจง (specialization) โดยมีอ้อยเป็นพืชหลัก เกษตรกรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มหัวหน้าโคกค้าอ้อย ซึ่งมักเป็นหุ้นส่วนในบริษัทธุรกิจการเกษตร โดยเฉพาะบริษัทผลิตและจำหน่ายน้ำตาล (โรงงานน้ำตาล) พื้นที่การเกษตรบางส่วนใช้ในการปลูกผักหรือข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกมักจะเป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่เพาะปลูกต่ำกว่า 6 ไร่

ทางตอนเหนือ-ตะวันออก ใกล้กับหมู่บ้านหนองกร่าง มีฟาร์มเลี้ยงหมูขนาดใหญ่ มีวัวเนื้อบ้างแต่น้อยมาก ส่วนวัวนมไม่มีการเลี้ยงในบริเวณนี้

พื้นที่ทางทิศตะวันออก จรดกับหมู่บ้านนาแกและหมู่บ้านหนองศาลา เป็นบริเวณที่มีการพัฒนาระบบชลประทาน ทำให้การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นไปได้ด้วยดี ทางทิศตะวันตก ซึ่งพื้นที่มีลักษณะเป็นลอนลูกคลื่น มีการปลูกข้าวในเขตที่ลุ่ม



ภาพที่ 9 เขตนิเวศวิทยาการเกษตรที่มีผลต่อความหลากหลายของระบบผลิตทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก

ส่วนบริเวณด้านล่าง ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับเขตกลางของตำบลทุ่งลูกนก เกษตรกรมีพื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กกว่าเกษตรกรทางตอนเหนือ มีการปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก แต่อยู่ในระหว่างการปรับเปลี่ยนกิจกรรมการผลิต โดยมีความหลากหลายเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การเลี้ยงวัว

เนื้อและสัตว์ปีก ตลอดจนวันมมีการเลี้ยงบ้างในบริเวณใกล้ๆ หมู่บ้านนาแกซึ่งมีการพัฒนาระบบการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเมื่อไม่นานมานี้

## (2) เขตตอนกลางของพื้นที่ (Central Zone)

บริเวณตอนกลาง (ตอนใต้ของถนนสายกำแพงแสน-พนมทวน) ของตำบลทุ่งลูกนกนี้ นับเป็นบริเวณที่มีสภาพของพื้นที่ที่แตกต่างกัน (Heterogeneity) ก่อให้เกิดกิจกรรมการเกษตรหลากหลาย และกระจายอยู่ทั่วไปทั้งพื้นที่ ได้แก่ อ้อย ข้าว ผัก ไม้มีพืชนิคใดโดดเด่นเป็นพิเศษ (เช่นทางตอนเหนือที่มีการปลูกอ้อยมาก) พบว่ามีการพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในเขตหมู่บ้านหนองขโมย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาการเลี้ยงวัวเนื้อ สำหรับวันมมีการเลี้ยงในบางครัวเรือน ส่วนการเลี้ยงหมูและการเลี้ยงไก่พบเกือบทุกครัวเรือน เป็นการเลี้ยงเพื่อบริโภคในครอบครัว

เกษตรกรมีพื้นที่ทำการเกษตรขนาดกลางและมีความหลากหลายในการผลิตทางการเกษตร สำหรับครัวเรือนขนาดเล็กมักเป็นเกษตรกรที่มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชหลัก

## (3) เขตตอนใต้-ตะวันตกของพื้นที่ (Western-South Zone)

เป็นบริเวณที่มีที่ลุ่มมาก ข้าวเป็นพืชที่โดดเด่นในบริเวณนี้ และสามารถปลูกได้ 2 ครั้งในรอบปี เนื่องจากมีระบบชลประทานที่มีน้ำสมบูรณ์ พบการปลูกอ้อย ข้าวโพดฝักอ่อนในบริเวณนี้เช่นกัน มีการปลูกผักบ้างใกล้ๆ กับหมู่บ้านห้วยปลาหลดและหมู่บ้านอ้อกระทุง

เกษตรกรส่วนใหญ่ในเขตนี้เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดกลาง ปลูกข้าวเป็นพืชหลัก แต่ก็มีความหลากหลายในการผลิต คือปลูกพืชอื่นๆ ในระบบการเกษตรด้วย

เกษตรกรรายเล็กมีระบบการทำการเกษตรที่เฉพาะเจาะจง (Specialization) โดยมีข้าวโพดฝักอ่อนและ/หรือ ผักเป็นพืชหลัก มีการเลี้ยงวัวเนื้อทั่วไปในพื้นที่ โดยพบในครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าว สำหรับการเลี้ยงวัวนมมักพบในครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน โดยเฉพาะในบริเวณหมู่บ้านทุ่งกระถิน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในการส่งเสริมการเลี้ยงวัวนม หมู่บ้านไร่แดงทองมีการเลี้ยงหมูเพื่อขายส่งเป็นหมูเนื้อ ซึ่งก็เป็นการสนับสนุนจากภาครัฐเช่นกัน

## (4) เขตตอนใต้-ตะวันออกของพื้นที่ (Eastern-South Zone)

บริเวณพื้นที่ตอนใต้-ตะวันออกของทุ่งลูกนก นับเป็นบริเวณที่มีระบบการปลูกอ้อยเป็นพืชหลักเช่นเดียวกับที่พบในเขตตอนเหนือ ทำให้เห็นสภาพภูมิประเทศเป็นแปลงอ้อยติดต่อกันเป็นผืนใหญ่